

Piotr JASZCZAK
Iwona JĘDRZEJEWSKA

WOKÓŁ DYSKURSU PRYWATNOŚCI
Konferencja naukowa
„Literatura dokumentu osobistego: studia przypadków”
KUL, Lublin, 15 IX 2020

Od wielu lat literatura dokumentu osobistego cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem zarówno polskich czytelników, jak i badaczy literatury. Przyczyny popularności pisarstwa niefikcyjnego mogą być różnorakie. Z pewnością jedną z nich jest naturalne dla człowieka pragnienie podglądania życia innych ludzi i porównywania go z własnymi doświadczeniami oraz komplementarna wobec owego pragnienia potrzeba bycia oglądanym. Ponadto wielu czytelników preferuje lekturę tekstów wykraczających poza fikcję literacką, a zarazem przedstawiających fakty w atrakcyjnej formie. Niewątpliwie też pamiętniki, dzienniki i osobiste świadectwa umożliwiają nawiązanie unikalnej więzi pomiędzy ich twórcami a czytelnikami.

Intymistyka jest szczególnie interesującym materiałem badawczym dla literaturoznawcy, zwłaszcza dlatego, że pozwala przeniknąć do wewnętrznego świata twórcy – jego przeżyć, doświadczeń i pomysłów – śledzić mechanizmy twórcze oraz obserwować dzieło literackie in statu nascendi. To zainteresowanie piśmiennictwem autobiograficznym zaowocowało w polskim literaturoznawstwie szeregiem interesujących pozycji, wśród których warto wymienić zwłaszcza książkę Romana Zimanda *Diarysta Stefan Ż.*¹, w któ-

rej po raz pierwszy pojawiło się sformułowanie „literatura dokumentu osobistego”, a z nowszych pozycji na przykład *Między zapisem a literaturą. Dziennik polskiego pisarza w XX wieku* Pawła Rodaka², *Pakty i fikcje. Autobiografizm po końcu wielkich narracji (szkice)* Andrzeja Zieniewicza³, *Praktykowanie autobiografii. Przyczynki do literatury dokumentu osobistego i biografistyki* Jerzego Madejskiego⁴ czy pracę zbiorową *Autoportret, autobiografia, autotematyzm* pod redakcją Katarzyny Kuchowicz, Anny Kuchty i Marii Tadel⁵.

Bujny rozwój piśmiennictwa autobiograficznego często wiązał się z doświadczeniem katastrof – wojen, okupacji czy

² Zob. P. R o d a k, *Między zapisem a literaturą. Dziennik polskiego pisarza w XX wieku* (Żeromski, Nalkowska, Dąbrowska, Gombrowicz, Herling-Grudziński), Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.

³ Zob. A. Z i e n i e w i c z, *Pakty i fikcje. Autobiografizm po końcu wielkich narracji (szkice)*, Dom Wydawniczy i Handlowy Elipsa, Warszawa 2011.

⁴ Zob. J. M a d e j s k i, *Praktykowanie autobiografii. Przyczynki do literatury dokumentu osobistego i biografistyki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2017.

⁵ Zob. *Autoportret, autobiografia, autotematyzm*, red. K. Kleczkowska, K. Kuchowicz, A. Kuchta, M. Tadel, AT Wydawnictwo, Kraków 2016.

¹ Zob. R. Z i m a n d, *Diarysta Stefan Ż.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990.

rewolucji. Prowadzenie osobistych zapisków pozwala bowiem uporządkować rozpadającą się rzeczywistość i na nowo określić w niej miejsce podmiotu piszącego. Być może przeżycia związane z panującą obecnie pandemią znajdą wyraz we współczesnych „pamiętnikach z czasów zarazy”, które otworzą nowe perspektywy intymistyki.

Z ograniczeniami wynikającymi z sytuacji epidemicznej musieli się zmierzyć uczestnicy ogólnopolskiej konferencji naukowej *Literatura dokumentu osobistego: studia przypadków*, zorganizowanej w dniu 15 września 2020 roku przez Katedrę Teorii i Antropologii Literatury Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w formie zdalnej.

Głównymi przesłankami wyboru tak szerokiej tematyki konferencji było pozostawienie prelegentom maksymalnej swobody w prezentowaniu swoich zainteresowań naukowych oraz umożliwienie rozeznania, jakie obszary badań nad literaturą dokumentu osobistego są obecnie eksplorowane. Referenci prezentowali rozważania teoretyczne, szczegółowe analizy tekstów, ujęcia syntetyzujące intymistykę danego pisarza, zagadnienia edytorskie, a także refleksje nad problemami związanymi z dokumentami paraliterackimi.

Konferencja stała się również okazją do upamiętnienia siedemdziesiątej rocznicy powstania Katedry Teorii i Antropologii Literatury KUL, z którą związani byli badacze tej miary, co Irena Sławińska, Stefan Sawicki, Władysław Panas, Józef Japola czy Edward Fiała. Wśród wielu obszarów zainteresowań byłych i obecnych pracowników Katedry na szczególną uwagę zasługuje problematyka aksjologii literackiej. Ten oraz inne wątki z historii tej Katedry poruszył we wprowadzeniu do konferencji prodziekan Wydziału Nauk Humanistycznych Dariusz Skórczewski.

Do dorobku KUL-owskich literaturoznawców nawiązał także Jerzy Madejski

(z Uniwersytetu Szczecińskiego), choć zasadniczy zrąb jego wystąpienia *Case, przypadek, studium przypadku i literatura dokumentu osobistego* dotyczył kategorii studium przypadku, funkcjonującej na gruncie nauk społecznych, ale jako narzędzie badawcze z sukcesem przeniesionej na teren humanistyki. Profesor Madejski przypomniał dokonania polskich literaturoznawców (począwszy od prac Romana Zimanda), którzy badając intymistykę, stosowali między innymi ową kategorię.

Teoretycznej stronie badań nad literaturą dokumentu osobistego poświęciła również swój referat, zatytułowany *Teoria trójkąta autobiograficznego jako dzieło w toku*, Małgorzata Czermińska (z Uniwersytetu Gdańskiego). W związku z ponownym wydaniem jej rozprawy *Autobiograficzny trójkąt. Świadek, wyznanie i wyzwanie* profesor Czermińska przyjęła propozycję omówienia swojej drogi badawczej prowadzącej do sformułowania koncepcji trójkąta autobiograficznego. Ukazała własną wieloletnią podróż intelektualną (wiodącą od strukturalizmu, poprzez psychoanalizę, po geopoetykę i swoiście rozumiany posthumanizm) na tle przemian myśli humanistycznej i literaturoznawczej w powojennej Polsce, uwzględniając swe literackie inspiracje oraz polemiki prowadzone ze światowej sławy literaturoznawcami.

Referat *Między zapisem a obrazem: dzienniki malarzy. Przypadek dziennika Tadeusza Makowskiego*, wygłoszony przez Pawła Rodaka (z Uniwersytetu Warszawskiego), dotyczył natomiast cech wyróżniających diariusze malarzy na tle całościowo ujmowanej diarystyki. Profesor Rodak zwracał uwagę zwłaszcza na charakterystyczny dla tych tekstów sposób postrzegania rzeczywistości, w którym wyraźna jest dominacja zmysłu wzroku oraz szczególna wrażliwość na kolory i światło, wskazał także na intertekstualność owych diariuszy – na obecność w nich śladów lektur dzienników innych malarzy (jak w przy-

padku Józefa Czapskiego, odczytującego dziennik Tadeusza Makowskiego).

W swoim wystąpieniu *Diarystyka Herlinga-Grudzińskiego – kłopoty badacza* Zdzisław Kudelski⁶ ogniskował uwagę na różnych etapach tworzenia dzienników Gustawa Herlinga-Grudzińskiego oraz na problemach metodologicznych, na jakie natrafia badacz analizujący te niejednolite genologicznie i bogate znaczeniowo dzieła. *Diarystyka* Herlinga-Grudzińskiego odznacza się bowiem – jak wykazał profesor Kudelski – różnorodnością form i strategii narracyjnych: od ujęć typowo kronikarskich, przez emocjonalne wyznania (w późnym *Dzienniku pisanym nocą*), aż po głęboko intymne zapiski z lat 1957-1958.

Z problemami dotyczącymi tożsamości tekstu borykał się Adam Dziadek (z Uniwersytetu Śląskiego) podczas pracy nad wydaniem *Mojego wieku* Aleksandra Wata w serii „Biblioteka Narodowa”. W referacie *Pamiętnik mówiony – o niepowtarzalności gatunku* profesor Dziadek ukazał wyjątkowość tego utworu związaną z jego powstaniem (na bazie rozmów Aleksandra Wata z Czesławem Miłoszem) oraz specyficznym, oralnym charakterem – ustalenia katowickiego badacza skłaniały go nawet do zakwalifikowania *Mojego wieku* jako osobnego, jednostkowego gatunku literackiego. Uczestnicy konferencji mieli okazję zapoznać się z fragmentami przekazu będącego podstawą wydania i dowiedzieć się o niektórych problemach towarzyszących ustalaniu ostatecznej wersji dzieła.

Kolejnym wystąpieniem poświęconym edytorskim problemom pracy nad diariuszami był referat Wojciecha Kruszewskiego zatytułowany *Tak zwany trzeci tom „Notatnika” Anny Kamieńskiej – rekonesans*. Profesor Kruszewski omawiał ostatnią część osobistych zapisków poetki

z perspektywy krytyki genezy, prezentując różne wersje tekstu, wskazał na specyfikę tej części na tle wcześniejszych tomów, a także zwrócił uwagę na obecność w tekście różnych typów cenzury (instytucjonalnej, redakcyjnej oraz autocenzury).

W swoim referacie *Sen w dzienniku* Adam Fitas podjął temat literackiego zapisu snów, głównie na przykładzie intymistyki Marii Dąbrowskiej i Jana Lechonia, choć dużo uwagi poświęcił również szeroko rozumianym literackim opisom marzeń sennych. Wykazał między innymi, że fenomen snu łączy się przede wszystkim z diarystyczną stroną literatury dokumentu osobistego, ponieważ ulotność tego fenomenu nie sprzyja jego częstszej frekwencji w pamiętnikach czy autobiografiach. Profesor Fitas podkreślił również istotne znaczenie, jaką dla prawidłowego odczytania snu ma kontekst autobiograficzny, a całość wypowiedzi zamknął próbą typologii obecnych w dziennikach zapisów snów.

Referat korespondujący z powyższym tematem przedstawił Maciej Nowak, który w wystąpieniu zatytułowanym *Sen Bobkowskiego w hermeneutycznym kole biograficznym* przeprowadził analizę jednego snu o symbolice oczyszczenia, utrwalonego w dzienniku autora *Szkiców piórkem*, jako kontekst wykorzystując perypetie osobiste pisarza na różnych etapach jego życia. Poprzez krytyczne odczytanie owego snu prelegent odsłonił autokreacyjny i życzeniowy charakter wpisów Bobkowskiego, „odbrązawiając” jego wizerunek.

Problemu autokreacji w literaturze polskiej dwudziestego wieku dotyczyły także referaty Łukasza Głosa oraz Piotra Jaszcza-ka. Łukasz Głos w wystąpieniu *Prawdziwość i nierzeczywistość w dyskursie autobiograficznym* Marka Hłaski skoncentrował się na kategorii „prawdziwego zmyślenia”. Autor *Pięknych dwudziestoletnich* ukazywał bowiem w swoich tekstach prawdę o rzeczywistości pozaliterackiej poprzez jawne eksponowanie „niereczywistości”

⁶ Jeśli nie podano inaczej, prelegenci reprezentowali Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.

i przez częste zaprzeczanie wiarygodności własnych narracji. Tropienie zależności między nierzeczywistością a prawdziwością prelegent usytuował w kontekście aksjologicznych zainteresowań Hłaski. Z kolei Piotr Jaszczak w referacie *Wywiad jako narzędzie autokreacji – casus Leopolda Tyrmanda* omówił techniki autokreacyjne wykorzystywane przez pisarza, zwłaszcza w rozmowach przeprowadzonych z nim po wyemigrowaniu z Polski. Konfrontując kilka spośród stosowanych przez Tyrmanda masek – w *Dzienniku 1954* i wywiadach – ukazał ewolucję wizerunku pisarza w ciągu niemal trzydziestu lat, a także uzależnione od zastosowanej przez niego formy podawczej różnice w manipulowaniu własną biografią.

Osią referatu Iwony Jędrzejewskiej *Somatobiografia Leo Lipskiego, czyli historia ciała utrwalonego w tekście* było spostrzeżenie, że w utworach tego autora można odnaleźć wielorakie ślady stanów somatycznych i wrażeń sensualnych, stanowiących swego rodzaju tekstowe odbicie jego kondycji psychofizycznej. Przedmiotem wystąpienia była próba weryfikacji hipotezy, że w pisarstwie Leo Lipskiego, z racji jego dramatycznych przeżyć oraz indywidualnego typu wrażliwości, owe somatyczne tropy występują na tyle licznie, że można na ich podstawie zrekonstruować somatyczną biografię pisarza, czyli jego somatobiografię. Termin ten, ukuty przez prelegentkę, należy rozumieć jako chronologicznie uporządkowaną sumę tekstowych odbić somatycznego stanu autora w momencie tworzenia danego utworu.

Ostatnim wystąpieniem podczas konferencji był referat Macieja Michalskiego

(z Uniwersytetu Gdańskiego) *Współczesne formy żałoby* (Bieńczyk, Wicha, Marcinów), podejmujący problematykę autobiograficznych aspektów literatury najnowszej. Na podstawie *Kontenera* Marka Bieńczyka, *Rzeczy, których nie wyrzuciłem* Marcina Wichy oraz *Bezmatka* Miry Marcinów prelegent ukazał, jakim zmianom podlegają współcześnie strategie pisania o śmierci. Jako cechy dystynktywne omawianych utworów profesor Michalski wyróżnił ich punktowość (brak spójnej narracji) oraz metonimiczność (unikanie mówienia o żałobie wprost). Cechy te składają się na charakterystyczną oszczędność w wyrażaniu emocji podmiotu piszącego. Utwory żałobne – zdaniem autora referatu – mogą stanowić ćwiczenia tanatyczne pozwalające oswoić śmierć.

Zamknięcia obrad dokonał Adam Fitas.

Formuła konferencji zdalnej w niczym nie zraziła także słuchaczy, którzy chętnie zabierali głos w dyskusji. Pozytywne opinie wyrażane przez uczestników wskazują, że konferencja naukowa odbywana w tej formie nie ustępuje tradycyjnej sesji naukowej, umożliwiając wymianę poglądów i doświadczeń badawczych.

Kontakt: Katedra Teorii i Antropologii Literatury, Instytut Literaturoznawstwa, Wydział Nauk Humanistycznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin
E-mail: aspazja44@o2.pl
E-mail: piotr.jaszczak@kul.pl
Tel. 81 4454015, 81 4454425